

GINANT PRIMORDIALIZMĄ: LIETUVOS ATVEJIS

TERRY CLARK

Straipsnio autorius aptaria dvi nacionalinių santykių raidos koncepcijas: primordializmą ir kontekstualizmą. Pirmasis požiūris teigia, kad etnis identitetas yra determinuotas istoriškai ir tvirtai įsišaknijęs žmonių grupių sąmonėje; tuo tarpu kontekstualinio požiūrio autoriai pirmumą teikia gyventojų ekonominių ir socialinių interesų patenkinimui. Autoriaus pateikti duomenys pagrindžia teiginius, kad etnis identitetas Lietuvoje yra teigiamai susijęs su atsidavimu nepriklausomai valstybei ir neigiamai susijęs su parama sovietinei sistemai.

Daugelis nacionalizmo teoretikų atmeta primordialistinį požiūrį, kad etnis identitetas yra determinuotas istoriškai ir tvirtai įsišaknijęs žmonių grupių sąmonėje¹. Jie teigia, kad etnis identitetas visų pirma yra kontekstinis. Apibendrinant šis požiūris atrodo taip: kai kokios nors žmonių grupės esminiams ekonominiams ir politiniams interesams įgyvendinti trukdo struktūriniai ir instituciniai elementai, ši "nuskriaustoji" grupė susikuria identitetą, skirtingą nuo "engiančiųjų" bei imasi veiksmų ginti interesų, kuriems iškilo pavojus.

Terry Clark – Creighton universiteto (Omaho, Nebraka, JAV) Politikos mokslų departamento profesorius.

© Terry Clark, 1998

Straipsnis įteiktas redakcijai 1997 m. spalio 25 d.

Iš anglų kalbos vertė Marius Nevcdomskas

Iš kontekstualinio požiūrio išplaukia svarbios implikacijos valstybės stabilumui. Etninės grupės, nepaisydamos savo istorinių ir kultūrinių skirtumų, sutiks gyventi viena greta kitos toje pačioje valstybėje, jei tikės, kad šitaip geriausiai patenkinami jų interesai. Taigi valstybėse, kurias visos grupės traktuoja kaip politiškai ir ekonomiškai efektyvias, yra mažesnė etninių nesutarimų ar separatistinių judėjimų tikimybė.

Nepaisydami konsensuso kontekstualizmo naudai, Lietuvos mokslininkai paprastai laikosi primordialistinio požiūrio. Tipiškas pavyzdys yra paskutiniai Alfredo Ericho Senn darbai. Jo teigimu, Lietuvos kova dėl nepriklausomybės atkūrimo visų pirma kilo ne iš racionalių išskaičiavimų, kad lietuvių tautos ekonominiai ir politiniai interesai būtų geriau tenkinami nepriklausant Sovietų Sąjungai, o veikiau iš atgimstančios kolektyvinės sąmonės. Komunistinei valdžiai tepavyko kuriam laikui užgniaužti etninių lietuvių nacionalinius jausmus. Kai *perestroika* atvėrė galimybes jiems pasireikšti, įvyko nacionalinių emocijų ir aistrų „primordialistinis sprogimas“².

Primordializmo ir kontekstualizmo ginčas nėra neišsprendžiamas, kuris nepaliktų mokslininkams kito pasirinkimo, kaip tik pripažinti kurią nors teoriją naudingesne kiekvienu konkrečiu atveju. Šios teorijos leidžia konstruoti vieną su kitu nesuderinamus teiginius, tinkamus testavimui. Būtent tai bus bandoma atlikti šiame straipsnyje, naudojantis duomenimis iš *Naujosios Baltijos barometro* tyrimo³. Pagrindinis šio straipsnio teiginys yra tas, jog etninis identitetas pateikia geresnes aiškinimo galimybes apie žmonių, laikančių save lietuviais, apsisprendimą dėl Lietuvos valstybingumo, negu valstybės ekonominis ar politinis efektyvumas.

1. Racionalus išskaičiavimas ar nacionalinis sprogimas?

Ir primordialistai, ir kontekstualistai etninių nesutarimų priežastį mato dichotomijoje „mes-jie“⁴. Primordialistai įrodinėja, jog dichotomija „mes-jie“ yra istoriškai sąlygota. Jos pagrindas – įvairių žmonių grupių skirtinga raida. Dichotomiją sustiprina kalbos, kultūros ir istorinės patirties skirtumai. Grupėms tuo sunkiau gyventi politinėje bendrijoje, kuo didesni yra jų tarpusavio skirtumai. Traktuojant buvusios Sovietų Sąjungos atvejį iš primordializmo perspektyvos, vienintelis galimas etninių lietuvių pasirinkimas galėjo būti separa-

tizmas – nepaisant jo kaštų ar naudos. Iš esmės lietuviai laiko save atskira ir skirtinga nuo rusų tauta, kuri turi teisę valdyti pati save ir nuspręsti savo ateitį.

Sekdami primordializmo teiginiu, turėtume tikėtis, jog ištikimybė nepriklausomos Lietuvos valstybei ryškiausiai turėtų pasireikšti tarp individų, kurie stipriausiai save identifikuoja su lietuvių tauta. Taip pat derėtų tikėtis, jog su lietuvių tauta stipriausiai susiję žmonės išreikš didžiausią nepasitenkinimą buvusia Sovietų Sąjunga. Dėl veiksnių – istorijos, kultūros ir genetikos – sudarančių etninio identiteto pagrindą, sąveikos, tokie identitetai neturi tendencijos radikaliai keistis. Todėl buvusios Sovietų Sąjungos vertinimai nuo nepriklausomybės įgijimo nebus žymiai pasikeitę.

Tačiau šios dichotomijos šaknis jie apibrėžia skirtingai. Tokio nesutarimo rezultatas – visiškai skirtingas įvykių, vedusių į Lietuvos valstybingumo atkūrimą, interpretavimas.

Kontekstualistai, priešingai, teigia, jog dichotomija „mes-jie“ kyla iš nepasitenkinimo jausmo, kuris savo ruožtu išsirutulioja iš frustracijos, atsirandančios, kai grupės siekiamas patenkinti savo interesus trukdo institucinės kliūtys. Paprastai tokie interesai yra ekonominiai arba politiniai. Natūralus nepasitenkinimo jausmo rezultatas yra etniniai nesutarimai ir separatizmas. Žvelgiant iš šios perspektyvos, Lietuvos atgimimas traktuotinas kaip racionalus išskaičiavimas, jog Lietuvos valstybės sukūrimas geriau apsimokės ekonomiškai ir politiškai, nei pasilikimas pertvarkytoje Sovietų Sąjungoje.

Bene dažniausiai pateikiamos struktūrinės kliūtys etninei harmonijai pasiekti yra susijusios su ekonominiais skirtumais tarp grupių, kylančiais iš nevienodų ekonominio vystymosi rezultatų⁵. Sąlyginio nepasitenkinimo jausmas yra labiau tikėtinas toje etninėje grupėje, kuri dėl ekonominio vystymosi jaučiasi esanti nepalankioje padėtyje⁶. Tačiau grupės, gyvenančios geresnėmis ekonominėmis sąlygomis, taip pat gali protestuoti, jei jos jaučia, kad jų raidai trukdo mažiau išsivysčiusių grupių poreikiai. Pastarasis atvejis būtų Lietuvos pastangos atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos.

Politinės institucijos taip pat gali trukdyti etninei harmonijai ir atskirų grupių pasiryžimui gyventi bendroje valstybėje. Frustraciją ir jausmą, kad iškilo grėsmė grupės išlikimui, gali sukelti ir politinio proceso rezultatai, jei grupė traktuoja juos kaip suteikiančius

pranašumą kitoms grupėms. Pvz., Michaelis E. Brownas teigia, jog grupės savo naudai gali naudotis silpnomis valstybės struktūromis⁷. Panašų požiūrį pateikia ir Snyderis, pabrėždamas, kad tokiu atveju iškyla grėsmė fundamentaliems grupės ekonominiams ir saugumo interesams⁸.

Iš esmės kontekstualistinis požiūris teigia, kad lyginant dabartinę Lietuvą su Sovietine, svarbesnis yra trumpalaikis kaštų ir naudos skaičiavimas, o ne ilgalaikiai istoriniai, kultūriškai suformuoti atsakymai. Taigi tie, kurie dabartinę Lietuvos valstybę laiko ekonomiškai ir politiškai efektyvia, turėtų būti labiau linkę rodyti stiprų atsidavimą nepriklausomai Lietuvos valstybei ir mažiau linkę teigiamai vertinti buvusią Sovietų Sąjungą. Ir, atvirkščiai, tie, kurie neigiamai vertina dabartinę ekonominę ir politinę sistemą, turėtų Sovietų Sąjungą vertinti labiau teigiamai.

2. *Ką rodo duomenys ?*

Teiginiai, kuriuos gavome remdamiesi primordializmo ir kontekstualizmo požiūriais, vienas su kitu yra nesuderinami. Primordializmas postuluoja, kad etninis identitetas geriausiai atstovauja dabar egzistuojančiai nepriklausomai Lietuvos valstybei. Etniniai lietuviai, kurie stipriausiai save taip identifikuoja, yra labiau atsidavę atkurtai nepriklausomai valstybei ir negatyviai vertina buvusią Sovietų Sąjungą.

Naujojo Baltijos barometro II duomenys leidžia patikrinti šiuos teiginius. Analizėje bus naudojami tik duomenys apie etninius lietuvius, nes mus domina būtent jų nuostatos⁹. Dvi klausimų grupės bando išsiaiškinti nuostatas dabartinės Lietuvos valstybės ir buvusios Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Pirmąją grupę sudaro klausimai, kur respondentų prašoma nurodyti, ar jie sutinka, kad respublikos gyventojai privalo: (1) atlikti karinę tarnybą, (2) išmokti nacionalinę kalbą, (3) mokėti mokesčius, (4) gerbti tautinę vėliavą, (5) gerbti nacionalinius įstatymus. Visa klausimų grupė matuoja Lietuvos valstybės legitimumą ir prisirišimą prie jos.

Atsakymai, gauti iš etninių lietuvių, rodo gana aukštą prisirišimo prie Lietuvos valstybės lygį (rezultatai pateikiami 1 lentelėje). Kone vienbalsiai sutinkama, kad visi valstybės gyventojai turi išmokti vietos kalbą ir gerbti šalies vėliavą. Taip pat gana stipriai remiamas

paklusimas šalies įstatymams; ir nors nuostatos dėl mokesčių mokėjimo ir karinės tarnybos yra ne dviprasmiškos (tai atspindi visų valstybių sunkumus, užtikrinant piliečių lojalumą šiose srityse), trys ketvirčiai lietuvių visgi atsakė, kad valstybės reikalavimams šiose sferose reikėtų paklusti "visada" arba "dažniausiai". Turint omenyje nelengvą Lietuvos ekonominę būklę, atsakymuose išreikštas santykinai aukštas atsidavimo Lietuvos valstybei rodiklis leidžia daryti išvadą, kad lietuvių motyvacija visų pirma remiasi nacionaliniais jausmais (pagal primordializmo teiginį), o ne ekonominiais sumetimais (kaip teigia kontekstualizmas). Kaip pamatysime toliau, ši išvada yra teisinga.

Nuostatos buvusios Sovietų Sąjungos atžvilgiu buvo matuojamos remiantis tuo, kiek respondentai sutiko su šiais dviem teiginiais: (1) "mes turime gražinti komunistų valdžią" ir (2) "mes gyventume geriau, jei vis dar būtume Sovietų Sąjungos dalis". Antrojoje lentelėje pateikiami atsakymai rodo, jog etniniai lietuviai tokias idėjas atmeta kone vienbalsiai. Tik trylika procentų mano, kad šaliai būtų geriau Sovietų Sąjungos sudėtyje; ir tik septyni procentai respondentų išreiškė dalinį sutikimą, kad būtų sugrąžinta komunistų valdžia. Taigi faktas, kad dabartinės ekonominės krizės šalyje sąlygomis tiek daug etninių lietuvių ir toliau neigiamai vertina sovietinę praeitį, perša mintį, kad jie yra motyvuojami ne tiek ekonominių aplinkybių, kiek nacionalinio identiteto. Kiti anketos klausimai padeda mums geriau pagrįsti tokią išvadą.

3. Primordialistinė hipotezė

Primordialistinė hipotezė teigia, kad tarp etninio identiteto ir atsidavimo Lietuvos valstybei yra stipri koreliacija. Apžvalgoje kaip lietuviško etninio identiteto indikatoriai bus vartojami trys kintamieji: 1) savęs identifikavimas, 2) susijimo su lietuviais laipsnis ir 3) savęs kaip lietuvių tautinių tradicijų gynėjo identifikavimas. Pirmojo indikatoriaus atveju respondentai galėjo save identifikuoti visų pirma kaip lietuvius arba pasirinkti savęs identifikavimą su Europa, Sovietų Sąjunga, Baltijos valstybėmis, atskiru Lietuvos regionu arba miestu. Manau, logiška daryti išvadą, jog tie, kurie kaip pirminį identitetą pasirinko lietuviškumą, labiausiai save identifikuoja su tauta. Du papildomi kintamieji naudojami nustatyti skirtingumo

nuo rusų jausmui (dichotomijos “mes-jie” stiprumui). Tai – (1) susijimo su rusais laipsnis ir (2) kokią įtaką rusiškos idėjos turi lietuvių gyvenime.

Buvo atlikta šių penkių kintamųjų ir anksčiau nagrinėtų indikatorių, matuojančių identifikaciją su Lietuvos valstybe (1 lentelė) ir buvusią Sovietų Sąjunga faktoriinių reikšmių regresinė analizė. Abi grupės gautų rezultatų (atitinkamai 3 ir 4 lentelės) patvirtina primordialistinius teiginius. Tai ypač ryšku dėl ryšio tarp etninio identiteto ir ištikimybės nepriklausomai Lietuvos valstybei (3 lentelė). Du iš trijų tiesioginių lietuviškojo identiteto indikatorių (savęs identifikavimas ir susijimas su lietuviais) yra stipriai susiję su atsidavimu¹ nepriklausomai Lietuvos Respublikai. Tik respondentai, save identifikuojantys kaip stiprius lietuvių tautinių tradicijų gynėjus, statistiškai nebuvo linkę laikyti Lietuvos valstybės labiau legitimia. (Nors tikimybės reikšmingumo lygis buvo 0,097 hipotezės numatyta kryptimi).

Jei lietuviškųjų etninio identiteto indikatorių koreliacija su parama nepriklausomai Lietuvos valstybei buvo stipri, tai to negalima pasakyti apie indikatorius, apibrėžiančius dichotomiją (“mes-jie”) rusų atžvilgiu. Silpna koreliacija buvo pastebima tik susirūpinimo rusiškų idėjų įtaka atveju. Taigi, nustatant etninių lietuvių orientaciją nepriklausomos Lietuvos valstybės atžvilgiu, ryškiausias veiksnys yra pozityvus savęs identifikavimas su lietuvių tauta. Tuo tarpu lietuviškas identitetas, pasireiškiantis per atskirumo nuo rusų jausmą, labiau krinta į akis, aiškinant nuostatas buvusios Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Dichotomiją “mes-jie” rusų atžvilgiu ypač ryškiai parodo 4 lentelėje pateikiami rezultatai. Ir tie, kurie bijo rusiškų idėjų įtakos, ir tie, kurie rodo mažesnę susijimo su rusais laipsnį, statistiškai yra mažiau linkę paremti sovietinės sistemos sugrįžimą.

Nė vienas iš pozityvių etninio identiteto indikatorių – savęs kaip lietuvio identifikavimas ir bendrumas su lietuviais – nėra reikšmingai susijęs su parama sovietinės sistemos sugrąžinimui. Faktas, kad identifikuojantys save kaip stiprius lietuvių tautinių tradicijų gynėjus iš dalies yra linkę ne taip teigiamai vertinti buvusią Sovietų Sąjungą, rodo, jog šis veiksnys yra labiau susijęs su dichotomine “mes-jūs” etninio identiteto forma. Respondentus, ypač susirūpinusius tautinių tradicijų išsaugojimu, tai daryti skatina noras pasipriešinti rusiškai įtakai.

Taigi duomenys paliudija primordialistinius teiginius, kad etninis identitetas yra teigiamai susijęs su atsidavimu nepriklausomai Lietuvos valstybei ir negiamai susijęs parama sovietinei politinei sistemai. Pirmuoju atveju ryškesnis yra pozityvus etninis identitetas; antruoju – etninis identitetas, kurio pagrindas yra skirtingumo nuo rusų jausmas.

4. Kontekstualistiniai teiginiai

Primordialistinę poziciją ryškiau iliustruoja faktas, jog duomenys neatitinka kontekstualistinių teiginių. Jais tvirtinama, kad atsidavimas nepriklausomai Lietuvos valstybei ir parama grįžimui į sovietinę praeitį yra susiję su ekonominiu ir politiniu efektyvumu. Kaip pamatysime, jokie ekonominio ir politinio efektyvumo indikatoriai nėra susiję su atsidavimu nepriklausomai Lietuvos valstybei, ir tik du iš jų yra silpnai susiję su parama sovietinei sistemai.

Duomenų grupėje naginėjami penki ekonominio efektyvumo veiksniai: (1) esama namų ūkio padėtis, (2) namų ūkio padėtis, palyginus ją su situacija prieš penkerius metus, (3) laukiamos namų ūkio pajamos po penkerių metų, (4) bendros ekonominės būklės vertinimas, (5) bendros ekonominės būklės po penkerių metų vertinimas. Iš visų duomenų du buvo pasirinkti politiniam efektyvumui matuoti: (1) dabartinės vyriausybės sistemos vertinimas ir (2) vyriausybės sistemos po penkerių metų vertinimas.

Duomenys rodo griežtai neigiamą Lietuvos valstybės ekonominio ir politinio efektyvumo vertinimą ir ribotus optimistinius ateities lūkesčius. Skalėje nuo +100 (didžiausias efektyvumas) iki -100 (mažiausias efektyvumas) bendros ekonominės būklės vertinimo (sociotropinio vertinimo) mediana buvo -40, kai tuo tarpu po penkerių metų vertinimo mediana buvo +10. Respondentų paprašius pakomentuoti savo pačių finansinę padėtį (asmeninės finansinės padėties įvertinimas; *pocketbook evaluation*), jų vertinimai parodė tokią pačią tendenciją. Septyniasdešimt du procentai apklaustųjų savo esamą situaciją įvertino kaip “nelabai patenkinamą” arba “nepatenkinamą”; lyginant su praeitimi, šešiasdešimt aštuoni procentai esamą situaciją apibūdino kaip “šiek tiek blogesnę” arba “gerokai blogesnę”. Vis dėlto, šnekėdamas apie ateitį, keturiasdešimt vienas procentas manė, kad jų situacija bus “kur kas geresnė” arba “šiek tiek geresnė”.

Lietuviai atrodo šiek tiek labiau patenkinti savo politinės nei ekonominės veiklos rezultatais. Dabartinės vyriausybės sistemos vertinimo mediana skalėje nuo +100 iki -100 buvo -20, tuo tarpu mediana, vertinant vyriausybę sistemą po penkerių metų, buvo +20.

Tokie santykinai neigiami ekonominio ir politinio efektyvumo vertinimai, juos lyginant su santykinai aukštu atsidavimo Lietuvos valstybei lygiu, nepalaiko kontekstualistinės hipotezės, jog trum-palaikiai kaštų ir naudos skaičiavimai labiau veikia etninių grupių politinę orientaciją, nei etninis identitetas. Hipotezės testavimas demonstruoja pastarojo teiginio teisingumą. Penkių ekonominio ir politinio efektyvumo veiksnių regresija su atsidavimu Lietuvos valstybei ir parama sovietinės sistemos grąžinimui pateikiama atitinkamai 6 ir 7 lentelėse. Nė vienas ekonominio ir politinio efektyvumo veiksnių reikšmingai nekoreliuoja su ištikimybe Lietuvos valstybei; tuo tarpu tik žemesnis būsimo politinio Lietuvos valstybės efektyvumo ir blogesnis asmeninės finansinės padėties vertinimas, jį lyginant su praeitimi, koreliavo (atitinkamai stipriai ir silpnai) su parama grįžimui prie sovietinės sistemos.

Mums belieka daryti išvadą, kad ekonominis ir politinis efektyvumas nedaro įtakos savęs identifikavimui su Lietuvos valstybe. Be to, nors tie, kurie savo asmeninę ekonominę situaciją sovietiniais laikais laiko geresne nei dabartinė, yra linkę nostalgikiškai ilgėtis praeities, šis sąryšis yra labai silpnas (statistiškai reikšmingas 0,046 lygiu). Tik neigiamas būsimos Lietuvos politinės sistemos vertinimas yra stipriai susijęs su parama sovietinės praeities grąžinimui.

5. Demografiniai veiksniai

Verta pakomentuoti demografinius veiksnius, kurie yra susiję ir su ištikimybe Lietuvos valstybei, ir su parama grįžimui prie sovietinės praeities. Etninių lietuvių prisirišimo prie Lietuvos valstybės santykinai neveikia lytis, išsilavinimo lygis bei gyvenamoji vieta (miestas ar kaimas). Prie Lietuvos valstybės stipriau nėra prisirišę netgi sovietinių deportacijų aukos ir jų šeimų nariai. Ko gero, tai atspindi šių traumuojančių įvykių inkorporavimą į tautinę sąmonę.

Vienintelis demografinis veiksnys, susijęs su prisirišimu prie Lietuvos valstybės, yra amžius (žr. 3 ir 6 lenteles). Vyresniosios kartos yra labiau linkusios priešintis grįžimui prie sovietinės tvarkos (žr.

4 ir 7 lenteles). Šis faktas yra gana įdomus, turint galvoje, kad būtent Lietuvos pensininkai teigia, jog sovietiniais laikais gyvenimas buvo geresnis. Tai galėtų reikšti jų paramą socialistinei ekonomikai. Tokį teiginį neabejotinai patvirtina politinių partijų, už kurias jie balsuoja, programos. Tačiau ne mažiau aišku, jog vyresniosios kartos taip pat remia etninę Lietuvos valstybę. Išties – duomenys patvirtina, kad jos labiau linkusios laikyti Lietuvos valstybę legitimia. Tai gali atspindėti faktą, kad vyresnės kartos geriau susipažinusios su tautiniais simboliais. Tai taip pat gali indikuoti didesnę jaunimo polinkį priimti naujas idėjas. Tokią poziciją patvirtina greitis, kuriuo ne tik Lietuvos, bet ir daugelio kitų pasaulio šalių jaunimas perėmė vakarietiškus kultūrinius simbolius – MacDonald's, džinsus bei roką.

Labiausiai prieš sovietinės valdžios atgaivinimą yra nusistatę turintieji aukštąjį išsilavinimą, miestų gyventojai, taip pat patyrusieji deportacijas į Sibirą bei jų šeimų nariai. Ši visuomenės dalis intensyviausiai kontaktavo ne tik su sovietine sistema, bet ir su rusais. Tò pasekmė – ryškesnis polinkis identifikuoti save, pabrėžiant skirtumą nuo rusų.

6. Tolesni svarstymai

Lietuvos atveju duomenys patvirtina primordialistinę poziciją ginčė su kontekstualizmu. Tarp etninių lietuvių, kurie sudaro daugiau nei aštuoniasdešimt procentų nuo bendro gyventojų skaičiaus, posovietinė Lietuva turi aukštą legitimumo lygį vien tik dėl to, kad ji reprezentuoja tautą. Išties – valstybė naudoja paramą, nepaisant besitęsiančių krizių ekonomikoje ir politikoje. Rezultatai leidžia daryti ir tolesnes išvadas, kad etninė identifikacija su valstybe sumažina tikimybę, jog dalis etninių lietuvių dėl nesibaigiančios ekonominės ir politinės krizės imtų reikalauti reintegruoti į Rusiją ar atkurtą Sovietų Sąjungą. Tai ypač susiję su galima ilgalaike ekonomine krize.

Vis dėlto etnine priklausomybe besiremianti lietuvių parama Lietuvos valstybei jokių būdu nereiškia, kad valstybė turi būti demokratiška – ji teturi atstovauti lietuvių tautai. Užsitęsusi ekonominė krizė gali sukelti didelės etninių lietuvių dalies nusivylimą demokratija. Raymond'o M. Duch'o nustatytas ryšis tarp paramos rinkos reformoms ir paramos demokratijai posovietinėje Rusijoje yra ypač neraminantis¹⁰. Nerimą dar labiau sustiprina silpnas, tačiau

reikšmingas sąryšis tarp lietuvių opozicijos rinkos reformoms ir paramos diktatūrai, kuris pateikiamas 8 lentelėje¹¹.

Nors duomenys nerodo, kad demokratijai Lietuvoje šiuo metu grėstų pavojus, visgi yra pakankama priežastis nerimauti dėl pasekmių, jei ekonominė krizė užsitęstų dar keletą metų. Etniniai lietuviai, reikia manyti, neremtų grįžimo prie sovietinės sistemos. Tačiau tikėtina, kad patiriantys didžiausius sunkumus dėl reformų būtų labiau linkę palaikyti autoritarinių priemonių įvedimą – politinių partijų uždraudimą, nacionalinio parlamento panaikinimą ir politinės galios perdavimą vienam politiniam lyderiui. 9 lentelė rodo, kad labiausiai teigiamai į tokias priemones žiūrinčių etninių lietuvių dalis yra žemesnio išsilavinimo ir kaime gyvenantys žmonės. Taigi neatrodo tikėtina, kad Lietuvos valstybė galėtų prarasti paramą tarp etninių lietuvių; tuo tarpu ilgalaikis demokratijos gyvybingumas gali priklausyti nuo jaunos Respublikos sugebėjimo spręsti savo rimtas ekonomines problemas.

PRIEDAI

1 lentelė. Atsakymai į klausimą: “Kas, jūsų nuomone, privalu daryti kiekvienam šio krašto gyventojui?”¹²

Įsipareigojimas	Atsakiusiųjų dalis, proc.*			
	Visada	Dažniausiai	Nesvarbu	Niekada
Atlikti karinę tarnybą	57	22	10	9
Išmokti valstybinę kalbą	91	8	1	0
Mokėti mokesčius	59	26	10	3
Gerbti tautinę vėliavą	88	10	1	0
Gerbti nacionalinius įstatymus	76	19	3	0

* – atsakiusiųjų “nežinau” duomenys nepateikiami

2 lentelė. Atsakymai į klausimus, įvertinančius nuostatas Sovietų Sąjungos atžvilgiu.¹³

Klausimas	Atsakymas	Atsakiusiųjų dalis, proc.
Mes turėtumėme grįžti prie komunistinės valdžios	pritariu	1
	dalinai pritariu	6
	dalinai nepritariu	12
	grįžtai nepritariu	75
	nežinau	6

Mes gyventume geriau, jei vis dar būtume Sovietų Sąjungos dalis	
pritariu	5
dalinai pritariu	8
dalinai nepritariu	10
griežtai nepritariu	69
nežinau	7

3 lentelė. Etninio identiteto indikatorių ir prisirišimo prie Lietuvos valstybės faktorių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Etninio identiteto indikatoriai	B	Beta
Savęs kaip lietuvių identifikavimas	0,309	0,150**
Susijimo su lietuviais laipsnis	0,262	0,192**
Tautinių tradicijų gynimas	0,046	0,063
Susijimo su rusais laipsnis	-0,032	-0,043
Rusiškų idėjų įtaka	0,091	0,081***
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	-0,017	-0,008
Lytis	0,031	0,015
Amžius	-0,017	-2,281**
Išsilavinimas	-0,021	-0,048
Miestas/Kaimas	0,001	0,001

* – kvadratas = 0,15264, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,253

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

4 lentelė. Etninio identiteto indikatorių ir pritarimo buvusiai sovietinei valdžiai faktorių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Etninio identiteto indikatoriai	B	Beta
Savęs kaip lietuvių identifikavimas	-0,077	-0,041
Susijimo su lietuviais laipsnis	-0,072	-0,058
Tautinių tradicijų gynimas	-0,057	-0,086***
Susijimo su rusais laipsnis	0,079	0,115**
Rusiškų idėjų įtaka	-0,184	-0,177**
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	-0,158	-0,086***
Lytis	-0,097	-0,053

Amžius	0,006	0,108***
Išsilavinimas	0,047	0,118**
Micstas/Kaimas	0,108	0,222**

* – kvadratas = 0,17835, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,375

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

5 lentelė. Respondentų asmeninės finansinės padėties įvertinimas¹⁴

Klausimas Atsakymas	Atsakiusiųjų dalis, proc.
Dabartinė asmeninė finansinė padėtis	
labai gera	1
pakankamai gera	24
nepakankamai gera	55
labai nepatenkinama	17
nežinau	2
Asmeninė finansinė padėtis, ją lyginant su situacija prieš penkeris metus	
daug geresnė	7
šiek tiek geresnė	12
maždaug tokia pati	12
šiek tiek blogesnė	25
daug blogesnė	43
nežinau	1
Asmeninė finansinė padėtis po penkerių metų	
daug geresnė	7
šiek tiek geresnė	34
maždaug tokia pati	24
šiek tiek blogesnė	6
daug blogesnė	4
nežinau	25

6 lentelė. Ekonominio ir politinio efektyvumo indikatorių ir prisi-rišimo prie Lietuvos valstybės faktorinių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Efektyvumo indikatoriai	B	Beta
Ekonominis efektyvumas		
Sociotropiniai vertinimai		
bendra esama ekonomikos būklė	0,000	0,032
bendra ekonomikos būklė po penkerių metų	-0,003	-0,155

Asmeninės finansinės padėties įvertinimas		
esama asmeninė padėtis	-0,005	-0,003
asmeninė padėtis, lyginant ją su situacija prieš penkerius metus	0,000	0,000
asmeninė padėtis po penkerių metų	-0,030	-0,028
Politinis efektyvumas		
esama vyriausybės sistema	-0,003	-0,122
vyriausybės sistema po penkerių metų	-0,000	-0,001
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	0,111	0,056
Lytis	-0,046	-0,023
Amžius	-0,016	-0,261**
Išsilavinimas	-0,014	-0,030
Miestas/Kaimas	-0,011	-0,020

* – kvadratas = 0,10972, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,742

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

7 lentelė. Ekonominio ir politinio efektyvumo indikatorių ir pritartimo buvusiai sovietinei valdžiai faktorinių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Efektyvumo indikatoriai	B	Beta
Ekonominis efektyvumas		
Sociotropiniai vertinimai		
bendra esama ekonomikos būklė	0,003	0,133
bendra ekonomikos būklė po penkerių metų	-0,003	-0,144
Asmeninės finansinės padėties įvertinimas		
esama asmeninė padėtis	0,089	0,066
asmeninė padėtis, lyginant ją su situacija prieš penkerius metus	-0,084	-0,119***
asmeninė padėtis po penkerių metų	-0,039	-0,041
Politinis efektyvumas		
esama vyriausybės sistema	0,001	0,033
vyriausybės sistema po penkerių metų	0,005	0,248**
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	-0,300	-0,166**
Lytis	-0,040	-0,022
Amžius	0,009	0,159**
Išsilavinimas	0,031	0,078
Miestas/Kaimas	0,067	0,138**

* – kvadratas = 0,17003, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,202

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

8 lentelė. Etninio identiteto, pritarimo autoritarizmui bei ekonominio efektyvumo indikatorių ir pritarimo ekonominei reformai faktorių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Efektyvumo indikatoriai	B	Beta
Etninis identitetas		
Savęs kaip lietuvių identifikavimas	0,209	0,102***
Susijimo su lietuvių laipsnis	0,015	0,010
Tautinių tradicijų gynimas	0,036	0,051
Susijimo su rusais laipsnis	0,063	0,084
Rusiškų idėjų įtaka	0,012	0,010
Ekonominis efektyvumas		
Sociotropiniai vertinimai		
bendra ekonomikos būklė (retrospektyva)	0,002	0,086
bendra ekonomikos būklė po penkerių metų (perspektyva)	-0,001	-0,069
Asmeninės finansinės padėties įvertinimas		
esama asmeninė padėtis (restrospektyva)	-0,219	-0,148**
asmeninė padėtis, lyginant ją su situacija prieš penkerius metus (restrospektyva)	-0,161	-0,211**
asmeninė padėtis po penkerių metų (perspektyva)	-0,031	-0,029
Autoritarinio valdymo rėmimas		
Sovietinė valdžia	0,039	0,035
Diktatūra	0,110	0,119***
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	0,024	0,012
Lytis	0,040	0,020
Amžius	-0,001	-0,002
Išsilavinimas	-0,013	-0,031
Miestas/Kaimas	-0,004	-0,008

* – kvadratas = 0,13868, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,647

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

9 lentelė. Etninio identiteto bei ekonominio efektyvumo indikatorių ir pritarimo diktatūrai faktoriinių reikšmių regresinės analizės rezultatai*

Efektyvumo indikatoriai	B	Beta
Etninis identitetas		
Savęs kaip lietuvių identifikavimas	-0,152	-0,070
Susijimo su lietuvių laipsnis	-0,131	-0,080
Tautinių tradicijų gynimas	-0,025	-0,033
Susijimo su rusais laipsnis	-0,039	-0,049
Rusiškų idėjų įtaka	-0,067	-0,056
Ekonominis efektyvumas		
Sociotropiniai vertinimai		
bendra ekonomikos būklė (retrospektyva)	0,006	0,272**
bendra ekonomikos būklė po penkerių metų (perspektyva)	-0,001	-0,044
Asmeninės finansinės padėties įvertinimas		
esama asmeninė padėtis (retrospektyva)	0,070	0,084
asmeninė padėtis, lyginant ją su situacija prieš penkerius metus (retrospektyva)	0,077	0,095
asmeninė padėtis po penkerių metų (perspektyva)	-0,105	-0,093
Demografiniai veiksniai		
Tremtiniai	-0,068	-0,032
Lytis	0,027	0,013
Amžius	-0,004	-0,065
Išsilavinimas	0,075	0,160**
Miestas/Kaimas	0,095	0,172**

* – kvadratas = 0,20774, reikšmingumas = 0,0000, konstanta = -0,296

** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,01

*** – reikšmingumo lygis mažesnis nei 0,05

PASTABOS IR NUORODOS

¹Žr.: Brown M.E. *Causes and Implications of Ethnic Conflict* // Brown M.E. (ed.), *Ethnic Conflict and International Security*. – Princeton: Princeton University Press, 1993; Connor W. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. – Princeton: Princeton University Press, 1994; Karklins R. *Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collapse of the USSR and Latvia*. – Washington, D.S.: The Woodrow Wilson Centre Press, 1994; Pfaff W. *The Wrath of Nations: Civilization and The Furies of Nationalism*. – N.Y.: Simon and Schuster, 1993; Snyder J. *Nationalism and the Crises of the Post-Soviet System* // Brown E. *Ethnic Conflict and International Security*. – Princeton: Princeton University Press, 1993.

² Senn A. *Gorbachev's Failure in Lithuania*. – NY: St. Martin's Press, 1995.

³ Tyrimui vadovavo Strathclyde universiteto (JAV) *Viešosios politikos studijų centras*, o vykdė *Vilmonus* (Vilnius) 1995 m. Projektą finansavo Europos Sąjungos Bendradarbiavimo Mokslo ir Technologijos srityse su Vidurio ir Rytų Europos šalims programa Copernicus (CIPA-CT192-3012) ir D. Britanijos Ekonominių ir socialinių tyrimų centras Rytai/Vakarai (Y309-253-047).

Tyrimo šalis buvo padalinta į penkis regionus ir septynis didžiausius miestus, po to atlikta atsitiktinė daugiapakopė (*multi-stage*) atranka. Pirmajame etape buvo išskirti septyni miestai ir vienuolika rajonų. Antrajame etape miestuose bei rajonų kaimiškose vietovėse buvo pasirinktos duomenų rinkimo teritorijos. Miestuose adresai buvo pasirinkami pagal atsitiktinio maršruto procedūrą, pradedant fiksuotu adresu. Kaimo vietovėse adresų parinkimui buvo naudojami gyventojų sąrašai ir sisteminė atsitiktinė atranka. Šie lenkais identifikavę individai nebuvo įtraukti į tyrimą. Po to buvo padaryta kita – rusakalbių gyventojų atranka; jie priskirti prie pirmosios atrankos metu gautų respondentų. Tam buvo naudojami tie patys metodai, kaip ir atrenkant lietuvius, tačiau duomenys buvo stratifikuojami, atsižvelgus į rusakalbių gyventojų pasiskirstymą Lietuvoje. Šiame darbe pateiktoje analizėje rusakalbiai nenagrinėjami.

Dėkoju CSPP direktoriui Richardui Rose'ui už suteiktus duomenis.

⁴ Horowitz D. L. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.

⁵ Deutsch K. *Social Mobilization and Political Development* // *American Political Science Review* 55 (September 1961).

⁶ Horowitz D. L. *Op cit*; Smith A. *The Ethnic Origins of Nations*. – Oxford: Basil Blackwell, 1986.

⁷ Brown M.E. *Op cit*.

⁸ Snyder J. *Op cit*.

⁹ Tyrimo apklausta 830 respondentų, iš kurių 631 buvo etninis lietuvis.

¹⁰ Žr.: Duch R. M. Tolerating Economic Reform: Popular Support for Transition to a Free Market in the Former Soviet Union. APSR 87, no. 3 (September 1993). – P. 590-608; Duch R. M. Economic Chaos and the Fragility of Democratic Transition in Former Communist Regimes // *The Journal of Politics* 37, no. 2 (Summer 1995). – P. 385-406.

¹¹ Diktatūros palaikymas buvo matuojamas grupės veiksmų (*factor score*), kurios sudarė sutikimo su atitinkamais "New Baltics Barometer II" teiginiais laipsnis. Buvo pateikti tokie teiginiai: 1) "Geriausia yra turėti stiprų lyderį, kuris gali tvarkyti dalykus, netrukdomas parlamento ir rinkimų" (67 klausimas) ir "Jei parlamento veikla būtų sustabdyta, o politinės partijos uždraustos, ar jūs tai palaikytumėte?" (80 klausimas). Du "New Baltics Barometer II" klausimai buvo naudojami nustatyti paramą rinkos reformai Lietuvoje: 1) "Ar, jūsų nuomone, reformų programa mūsų šalyje yra vykdoma per greitai, per lėtai, tinkamu greičiu?" (33 klausimas) bei 2) "Jei gatvėse vyktų protesto demonstracijos, ar tikėtina, kad jūs dalyvaustumėte demonstracijoje dėl nedarbo ir fabričių uždarymo?" (77 klausimas).

¹² 89, 90, 91, 92 ir 93 klausimai, *New Baltics Barometer II: A Survey Study*, "Studies in Public Policy, Centre for the Study of Public Policy – Glasgow: University of Strathclyde, 1995.

¹³ *Ibid.* 65 ir 69 klausimai.

¹⁴ *Ibid.* 3, 31 ir 32 klausimai.

Summary

IN DEFENSE OF PRIMORDIALISM: THE LITHUANIAN CASE

With respect to the commitment of Lithuanians to an independent Lithuania state, in this article Terry Clark discusses the role of two theories – primordialism and contextualism. He introduces the method of analysis which best resolves his task – not so much discuss applicability, the advantages of some particular theory, but instead – “to derive mutually exclusive propositions which are amenable to testing”. The paper attempts to do so in the case of Lithuania using data as provided by a popular survey: “New Baltics Barometer II”, conducted in 1995 by the University of Strathclyde’s Centre for the Study of Public Policy.

In the introduction the author states that “most theorists of nationalism reject the primordialist view that ethnic identity is historically determined and firmly rooted in the consciousness of people groups”. “Instead, – he says, – they argue that ethnic identity is largely contextual”. Having provided the brief characteristics of two views, plus, the direction of the study, author claims that “despite the consensus in favor of contextualism (that is, accommodative structural and institutional mechanisms and elements, which suppress chances of historical and identity cleavages, – remark of the summary-writer), scholars in Lithuania generally subscribe the primordialist view”. Herein, Terry Clark reminds the reader of a well-known American author, Alfred Erich Senn, who’s book “The Baltic Revolution” is widely discussed in Lithuania, both among the scholars, and within the society. The author claims: “Senn argues that Lithuania’s struggle for the restoration of its independence largely resulted not from a rational calculus that the economic or political interests of the Lithuanian people would best be served outside of the Soviet Union, but rather from the re-emergence of the collective consciousness of the Lithuanian nation”. Therefore, the implication is that to whatever extent the contextualist view prevails in the world, in Lithuania, the pendulum shifts towards the primordialist position: “when perestroika opened up possibilities for its expression, a “primordial explosion” occurred.

In the first section, titled “Rational Calculus or Nationalist Explosion?”, author notifies: “while both primordialists and contextualists identify the cause of ethnic discord and separatism as the presence of an “us-them” dicotomy, they identify different reasons for the existence of the dichotomy. <...> The proponents, – he says, – differ radically on their explanation of the causes of the events which led to the restoration of Lithuanian independence.” Provided the “us-them” foundation, the author, in respect to the Lithuania, introduces the two theories. The primordialists, – Terry Clark postulates, – argue that the “us-them” dichotomy is historically conditioned based on the separate development of different people groups. It is reinforced by differences in language, culture, and historical experience. In this sense, the Lithuanian people perceive themselves “to be a nation, separate and distinct from the Russians.” Viewing the case of the Soviet Union, they argue that this aforementioned aspect of ethnic distinctiveness was the primary predicament for the Lithuanians to condition their choice for ethnic separatism and independent state. Furthermore, the author gives a mention of the role this position has, or may have, on the Lithuanians (for instance, negative predilection towards the Sovi-

et past and Russians. (The theory excludes the proposition of contextualists that economic and political arrangements and theoretical arguments are of primary significance).

In contrast, contextualists view an "us-them" dichotomy as "emerging from a sense of deprivation, institutional impediments to the achievement of its interests, largely economic and political". From this perspective, the Lithuanian revolution is interpreted as "a choice based on a rational calculus of a higher pay-off both economically and politically for an independent Lithuania rather than as a constituent part of a reconstructed Soviet Union". The contextualist view essentially argues that short term cost-benefit calculations are more important to the evaluation of present day Lithuania and Soviet Lithuania than are long-term historical and culturally conditioned responses.

In due course, the propositions the author manages to derive from his review of primordialism and contextualism are mutually exclusive. He continues – "primordialism postulates that ethnic identity provides the greatest explanation for commitment to the post-independence of the post-Lithuanian state. The contextualists, – Terry Clark asserts, – reject this notion, postulating instead that those individuals who evaluate the current economic and political system to be more efficacious will be more strongly committed to the post-independence Lithuania. Therefore, ethnic Lithuanians who most strongly identify themselves as such are more likely to express strong commitment to the newly independent state and to negatively evaluate the former Soviet Union.

Data from the "New Baltics Barometer II" permit the author to test the propositions he introduces (several of them were mentioned above). In the section "Primordialist propositions", with complete reference to the data, he argues for several primordialist propositions. T. Clark claims: "the primordialist propositions argue that there is strong correlation between ethnic identity and commitment to the Lithuanian state". Having provided us with the questions posed in the surveys, author proceeds: "thus in determining the orientation of ethnic Lithuanians toward the independent Lithuania state, the most salient factor is positive self identity as Lithuanians". Furthermore, he notifies that "Lithuanian self identity, which focuses on exceptionalism from Russians, is more salient in explaining attitudes toward the former Soviet Union". In conclusion, he states – "the data support the primordialist propositions that ethnic self-identity is related positively with commitment to the independent Lithuanian state and negatively with support for the Soviet political system".

In the following section, "The contextualist propositions", the author proceeds to claim the validity of primordialist position: "the primordialist position is even more supported by the general failure of the contextualist propositions to gain a substantial degree of support from the data". The test of hypothesis shows the following: the negative evaluations of economic and political efficacy in comparison to a relatively high degree of commitment to the Lithuanian state and a very low degree of support for the former Soviet state indicates little support for contextualist contention that current cost-benefit calculations inform political loyalties of ethnic groups more so than ethnic identity. Therefore, in quite a literary manner the author befools the validity of the contextualist position in the case of Lithuania: "We are left to conclude that economic and political efficacy have no effect on identity with the Lithuanian state". However, the author precautions, the